

Назар КОЗАК

ПОРТРЕТИ КНЯЗЯ ЯРОПОЛКА ІЗЯСЛАВИЧА НА МІНІАТЮРАХ ПСАЛТИРЯ ЕГБЕРТА В СВІТЛІ НОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (2000-ні роки)

Розглядаються нові гіпотези та інтерпретації мініатюр в Псалтирі Егберта, виконаних на замовлення київської княгині Гертруди з портретами її сина Ярополка Ізяславича.

Ключові слова: Псалтир Егберта, Ярополк Ізяславич, Гертруда, портрет.

Зображення князя Ярополка Ізяславича збереглися на двох мініатюрах, які його мати Гертруда разом з іншими доповненнями замовила до рукопису, відомого тепер як Псалтир Егберта, Трірський Псалтир або Кодекс Гертруди (Національний Археологічний музей в Чивідале дель Фріулі, Ms. CXXXVI). Хоча в історіографії висловлювались різні версії щодо точного датування цих мініатюр, проте серед дослідників побутує думка, що вони містять прижиттєві портрети Ярополка, тобто їх намалювали до 1086 р. — року його загибелі.

Вперше князя саме як Ярополка Ізяславича ідентифікували Г. Зауерлянд та А. Газеллофф [7], і надалі ця ідентифікація, фактично, не ставилась під сумнів. Справді, на першій мініатюрі (арк. 5v) над постаттю князя, який здійснює руки в молитві до апостола Петра, читається напис з ім'ям Ярополк, а на мініатюрі, де зображено коронацію княжої пари (арк. 10v), князя супроводжує апостол Петро. Цей апостол був святим патроном Ярополка Ізяславича, а Петро було його хрестильним ім'ям (про імена Ярополка вичерпно описано в новіших публікаціях [3]). Риси обличчя князя на обох мініатюрах в цілому схожі між собою, а відмінності в деталях не дають підстав сумніватися, що це портрети одного і того самого чоловіка.

Від появи монографій Г. Зауерлянда і А. Газеллоффа пройшло понад століття, і за цей час було доволі багато публікацій, в яких аналізувались Гертрудині мініатюри, адже вони самі по собі — дуже цікаве явище не лише в мистецтві Київської Русі, але й середньовічної іконографії загалом. В нашій статті ми оглянемо публікації останніх років, які підсумовують усі попередні напрацювання, і пропонують ряд нових гіпотез, прокладаючи шлях для майбутніх досліджень.

Сучасний етап вивчення Гертрудиних мініатюр в Псалтирі Егберта пов'язаний з виданням 2000 р. в Італії факсиміле цього рукопису [8]. Видання вийшло у двох томах: один том — це, власне, факсиміле, а інший — збірник наукових статей, які висвітлюють основні аспекти дослідження рукопису. Статтю про Гертрудині мініатюри написала Е.С. Смирнова [10], яка згодом виклала результати свого дослідження ще у двох статтях англійською [9] та російською мовами [6]. Дослідниця вважає, що мініатюри з портретами Ярополка належать двом різним майстрам, обґрунтовуючи це як особливостями манери, так і кодекологічною структурою Гертрудиних

Псалтир Егберта, арк. 5v—6r

доповнень. Причому автор першої, будучи художником візантійського вишколу, імітував західні іконографічні зразки, а другий, навпаки, будучи західного походження, послуговувався візантійськими моделями. Щодо місця виконання, то окрім традиційних версій про Київ і волинські міста, в яких правив Ярополк, Е.С. Смирнова вказує на Туров, який також входив до Ярополкових володінь. Датування відповідно визначається на час правління Ярополка в цих містах, тобто між 1078 (роком смерті його батька Ізяслава) та 1085 (роком вигнання Ярополка і переїзду Гертруди до Києва). Символічне значення композицій Е.С. Смирнова інтерпретує у тісному зв'язку з іншими Гертрудиними доповненнями. Так, перша мініатюра (арк. 5v), на думку дослідниці, є візуалізацією молитов до апостола Петра, написаних обабіч зображення, а мініатюра на арк. 10v, яка зображає коронацію Ярополка, об'єднується в мініцикл з двома іншими, що їй передують (арк. 9v та 10r відповідно). Ці дві мініатюри, репрезентуючи Різдво Христове та Розп'яття, символізують початок і кінець Євангельської історії, а мініатюра з коронацією, оскільки містить образ Христа у Славі, відсилає до теми Старшого суда. Таким чином, виникає цикл, який оповідає про земний шлях Христа, Його жертву та спасіння, що гряде.

На початку 2000-х рр. також було опубліковано два різні за обсягом дослідження, що вийшли в Польщі. П. Стружик у статті, спеціально присвяченій княжим зображенням на Гертрудиних мініатюрах, запропонував одразу кілька нових гіпотез щодо ідентифікації персонажів, щоправда, суто спекулятивних [12]. Так, дослідник припустив, що на арк. 5v первісно був зображений не Ярополк, а його бать-

ко Ізяслав, а на арк. 10v зображено Ярополка не з його дружиною Кунігундою, а з матір'ю Гертрудою. Будь-які технічні, іконографічні чи історичні аргументи на користь цих гіпотез в тексті відсутні. Такий же підхід застосований і щодо визначення дати і місця створення мініатюр. Цілоком довільно пропонуються 1073—1074 рр. і місто Краків як місце виконання мініатюр.

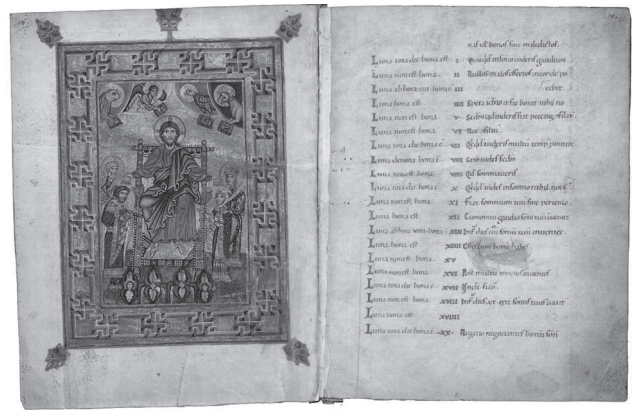
Інша польська дослідниця М. Сморог Ружицка присвятила Гертрудиним мініатюрам окрему монографію [11]. Мініатюри із портретами Ярополка дослідниця розглядає в розділі, присвяченому іконографії та ідейному змісту. Аналіз окремих іконографічних мотивів супроводжується розширеними екскурсами в історію їхнього розвитку у християнській іконографії з вказівками на численні аналогії, як візантійські, так і західноєвропейські, причому аж від ранньохристиянських часів. Мініатюру на арк. 5v М. Сморог Ружицка інтерпретує як вираз покути та глибокої побожності Гертруди, яка молиться за свого сина, а сцену коронації на арк. 10v як есхатологічну композицію. При цьому дослідниця критично висловлюється щодо присутності в символічному значенні цих композицій конфесійно-політичних конотацій, пов'язаних з обставинами життя Ярополка та Гертруди. М. Сморог Ружицка приписує ці дві мініатюри різним майстрам, причому перший міг бути грецьким художником-монументалістом, а другий мініатюристом з київського скрипторію. Щодо дати виконання, то дослідниця дотримується прийнятих в історіографії широких хронологічних рамок 1078—1086 рр.

Ми також проаналізували Гертрудині мініатюри у нашій монографії про київські княжі портрети XI ст. [2], запропонувавши звузити рамки їхнього датування до 1085—1086 рр., періоду, коли Гертруда перебувала в Києві під час вигнання її сина Ярополка. Щодо мініатюри на арк. 5v, то ми запропонували нову ідентифікацію постаті, зображеної за Ярополком. В історіографії її ідентифікували як Кунігунду-Ірину, Ярополкову дружину. Ця постать не ідентифікована окремою інскрипцією, натомість над нею простягається інскрипція з ім'ям Ярополка. В цій інскрипції присутній епітет ΔΙΚΑΙΟΣ (праведний/справедливий). Порівняльні іконографічні матеріали свідчать, що це, ймовірно, персоніфікація чесноти ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ (Праведність/Справедливість). По-

ява епітета ΔΙΚΑΙΟΣ та персоніфікації Праведності/Справедливості пов'язана з політичною ситуацією 1085 р., коли Ярополк повстав проти київського князя Всеволода Ярославича. Причиною конфлікту була несправедлива політика щодо Ярополка та його претензії на київський стіл. Композиція мініатюри на арк. 5v репрезентує апеляцію Ярополка та Гертруди по справедливість до апостола Петра. З політичним контекстом також пов'язана композиція мініатюри на арк. 10v, яка декларує право Ярополка на правління та божественне походження його влади. Як свідчить лист папи Григорія VII, надісланий у квітні 1075 р. Ізяславу Ярославичу та Гертруді, їхній син Ярополк скоріш за все був коронований у Римі на короля Русі. Проте це його право ніколи не було зреалізоване. Оскільки в мініатюрі на арк. 10v Христос лише тримає корону над головою Ярополка, то отже сцена репрезентує здобуття влади не як доконаний факт, але радше як подію, яка ще має відбутись.

Найновіша праця, в якій розглядають Гертрудині мініатюри, — це монографія про руські та московські ктиторські композиції російського мистецтвознавця О.С. Преображенського [5]. Приймаючи широке датування мініатюр між 1078—1086 рр. дослідник вважає їх явищем київської художньої культури, проте без виключної прив'язки їхнього виконання до Києва. Зображена на арк. 5v сцена моління до апостола Петра, святого патрона Ярополка, трактується як передумова зображеної на арк. 10v коронації Ярополка та його дружини. Таке розведення моментів прохання і воздання дослідник вважає відголосом західної традиції. Щодо епітета ΔΙΚΑΙΟΣ, то А.С. Преображенський сприймає його як алюзію до присутнього в текстах Гертрудиних молитов образу безвинного і гнаного праведника, якому уподібнений вигнанець Ярополк. Важливим також є спостереження щодо відсутності на арк. 5v та присутності на арк. 10v в костюмі Ярополка княжого плаща-корзна, що, отже, виконує функцію атрибута влади. Крім того, присутність поряд з Ярополком св. Петра в цій мініатюрі відсилає до поширеної в домогольській Русі традиції використання в княжій іконографії образів святих заступників князів відповідно до їхніх хресних імен.

Також слід згадати принаймні дві нові загальні академічні історії мистецтва, російського і українського, в яких розглядаються Гертрудині мініатюри в рам-

Псалтир Егберта, арк. 10v—6r

ках відповідних розділів, які писали О.С. Попова [4] та Л.Г. Ганзенко [1]. З огляду на жанр таких видань, основну увагу тут приділено стилістичному аналізу мініатюр.

Отже, огляд сучасних досліджень, присвячених мініатюрам з портретами Ярополка Ізяславича в Псалтирі Егберта, засвідчує, найперше, збереження значного інтересу до цієї теми. На відміну від минулих десятиліть обговорення, однак, локалізується виключно в рамках російської, польської та української історіографії, що зрозуміло з огляду на важливість сюжету для цих трьох національних історичних наративів. Попри те, за незначним виключенням, більшість зі згаданих досліджень розглядають предмет в рамках широкої середньовічної перспективи по суті у відриві від ідеологічних обмежень парадигми національної історіографії. Питання, які обговорюються, як і висунення нових гіпотез, меншою мірою пов'язані з локалізацією місця та датування, і більшою мірою стосуються інтерпретації змісту. В інструментарії цих досліджень превалює метод іконографічного аналізу.

1. Ганзенко Л.Г. Ілюмінування рукописної книги / Л.Г. Ганзенко // Історія українського мистецтва : у 5 т. — К., 2010. — Т. 2. — С. 707—718.
2. Козак Н.Б. Образ і влада. Княжі портрети у мистецтві Київської Русі XI ст. / Н.Б. Козак. — Львів, 2007. — С. 71—111.
3. Литвина А.Ф. Выбор имени у русских князей в X—XVI вв.: Династическая история сквозь призму антропонимики / А.Ф. Литвина, Ф.Б. Успенский. — М., 2006. — С. 621—622.
4. Попова О.С. Живопись второй половины XI — первой четверти XIII века / О.С. Попова, В.Д. Сарабьянов //

- История русского искусства : в 22 т. — М., 2007. — Т. 1. — С. 452—469.
5. Преображенский А.С. Ктиторские портреты средневековой Руси XI — начала XVI века / А.С. Преображенский. — М., 2010. — С. 109—116.
 6. Смирнова Э.С. Миниатюры XI и начала XII в. в Молитвеннике княгини Гертруды. Программа, датировка, мастерат / Э.С. Смирнова // Древнерусское искусство. Искусство рукописной книги. Византия. Древняя Русь. — Санкт-Петербург, 2004. — С. 73—106.
 7. Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier. Codex Gertrudianus, in Cividale. Historisch-kritische Untersuchung von H.V. Sauerland, Kunstgeschichtliche Untersuchung von A. Haseloff. Festschrift der Gesellschaft für nützliche Forschungen zu Trier zur Feier ihres hundertjährigen Bestehens herausgegeben am 10 April 1901. — Trier, 1901.
 8. Psalterium Egberti. Facsimile del. ms. CXXXVI del Museo Archeologico Nazionale di Cividale del Friuli / a cura di C. Barberi. — Friuli-Venezia Giulia, 2000. (Relazioni 13 della Soprintendenza per i beni amientali, architetonici, archeologici, artistici e storici del Friuli — Venezia Giulia).
 9. Smirnova E. The Miniatures in the Prayer Book of Princess Gertrude. Program, Dates, Painters / E. Smirnova // Russia Meadievalis. — 2001. — Т. 10/1. — P. 5—21.
 10. Smirnova E. Le miniature del Libro di preghiere della principessa Gertrude / E. Smirnova // Psalterium Egberti. Facsimile del. ms. CXXXVI del Museo Archeologico Nazionale di Cividale del Friuli / a cura di C. Barberi. — Friuli-Venezia Giulia, 2000. — P. 91—103.
 11. Smorąg Różyczka M. Bizantyńsko-ruskie miniatury Kodeksu Gertrudy. O kontekstach ideowych i artystycznych sztuki Rusi Kijowskiej XI wieku / M. Smorąg Różyczka. — Kraków, 2003. — S. 21—128.
 12. Strózyk P. Wyobrażenia władców na «ruskich» miniaturach z kodeksu księżnej Gertrudy / P. Strózyk // Historia bliższa i dalsza. Studia z historii powszechnej i Polski. — Poznań ; Kalisz, 2001. — S. 39—54.

Nazar Kozak

ON THE PORTRAITS OF PRINCE YAROPOLK IZYASLAVYCH IN MINIATURES OF PSALTERIUM EGBERTI ACCORDING TO THE RESEARCH NOTIONS AND FINDINGS OF EARLY 2000S

The article has exposed some new hypotheses and interpretations as for the miniatures of Psalterium Egberti painted to order of Kyivan princess Gertrude and presented the portraitures of her son prince Yaropolk Izyaslavych.

Keywords: Psalterium Egberti, Yaropolk Izyaslavych, Gertrude, portrait

Назар Козак

ПОРТРЕТЫ КНЯЗЯ ЯРОПОЛКА ИЗЯСЛАВИЧА НА МИНИАТЮРАХ ПСАЛТЫРЯ ЭГБЕРТА В СВЕТЕ НОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ (2000-е гг.)

В статье рассмотрены новые гипотезы и интерпретации миниатюр Псалтыри Эгберта, выполненных по заказу киевской княгини Гертруды с портретами её сына Ярополка Изяславича.

Ключевые слова: Псалтырь Эгберта, Ярополк Изяславич, Гертруда, портрет.